

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद फुयाल
माननीय न्यायाधीश श्री बालकृष्ण ढकाल
आदेश

०७५-WO-१०३४

मुद्दा:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत।

नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, रेल्वे विभाग, रेल, मेट्रो रेल र मोनोरेल विकास आयोजना विशालनगर काठमाण्डौ..... १ निवेदक

विरुद्ध

सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समिति ताहाचल १
जिल्ला धनुषा, जनकपुर उ.म.न.पा. वडा नं. १४ स्थित रमण कन्स्ट्रक्सन प्रत्यर्थी
प्रा.लि..... १

नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवम् यस अदालतको आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

तथ्य खण्ड

१. मिति २०७५।६।२६ मा रेल विभागद्वारा Construction of Sathihari Pauri and Amo PSC (Contract No. DORW/337307/MMER/Bridge-01/075/076) निर्माण कार्यको लागि बोलपत्र आह्वान भएकोमा प्रत्यर्थी लगायत अन्य निर्माण कम्पनीहरू समेतबाट बोलपत्र दाखिला भएको थियो। उक्त बोलपत्रको Section III: Evaluation and Qualification Criteria को 2.4.2 Specific Construction Experience (a) Contracts of Similar Size and Nature "Participation as Prime contractor, management contractor, or subcontractor, in at least one Contract within the last

J.

ten (10) years, with value of railway/motorable bridge works at least NRS 53,23,00,000.00 that have been successfully or substantially completed. The bridge foundation type should be deep foundation (pile or well)" भनी उल्लेख भए बमोजिम प्रत्यर्थीद्वारा कालिका कन्स्ट्रक्सन प्रा.ली. संगको Joint Venture मा Ircon International Limited, New Delhi India 3 Construction of New Board Gauge Railway Lines from Jaynagar (India) to Barbidas (Nepal) योजना निर्माण कार्यको कार्य अनुभव सहितको Certificate पेश भएको थियो। माग गरीएका Evaluation and Qualification Criteria मध्ये प्रत्यर्थी बोलपत्रदाताले २.४.२ Specific Construction Experience (a) Contract of similar size and nature मा उल्लेखित Criteria को मुल्यांकनमा प्रत्यर्थीको कार्य अनुभव अपुग रहेबाट मिति २०७५।८।१२ मा प्रत्यर्थी कम्पनीले दाखिला गरेको बोलपत्रको प्राविधिक प्रस्ताव सारभुतरूपमा प्रभावगाही नभएको भनी मिति २०७५।९।१० मा निर्णय भएकोमा उक्त निर्णय उपर प्रत्यर्थी कम्पनीले मिति २०७५।९।१२ मा सार्वजनिक निकायका प्रमुखलाई पुनरावलोकनका लागि निवेदन दिएकोमा निकायका प्रमुखद्वारा मिति २०७५।९।१० कै निर्णय सदर गरेकोमा उक्त निर्णय उपर मिति २०७५।९।२२ मा प्रत्यर्थीले सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समिति समक्ष निवेदन दायर गरेकोमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ मा बोलपत्र सम्बन्धमा भएका व्यवस्थाहरूलाई अपव्यख्या गर्दै प्रत्यर्थी रमण कन्स्ट्रक्सन कम्पनी प्रा.लि. को आर्थिक प्रस्ताव समते समावेश गरी खरिद कारवाही पुरा गर्नु भनी मिति २०७५।१२।१५ मा निर्णय भएको छ। सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५० बमोजिम प्रत्यर्थी सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिले परमादेश प्रकृतिको आदेश जारी गरी बोलपत्रदातालाई समावेश गर भनि किटानी आदेश जारी गर्न मिल्दैन। पूनः मूल्यांकन गराउनको लागि दफा ५०(५)(ख)(३) बमोजिमको आदेश दिनु पर्नेमा सिधै बोलपत्रदातालाई समावेश गर्न भनि सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिको मिति २०७५।१२।१५ को निर्णय सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को विपरितको हुनुका साथै उक्त निर्णयबाट निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हक माथि आघातसमेत पुग्न गएको हुँदा सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिको मिति २०७५।१२।१५ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सोही निर्णयको

आधारमा जारी भएको पत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी पाउँ। साथै मिति २०७५।१२।१५ को निर्णय र सोही आधारमा सोही मितिमा जारी भएको पत्र प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, रेल्वे विभाग, रेल, मेट्रो रेल र मोनोरेल विकास आयोजना, काठमाण्डौले यस अदालतमा दायर गरेको निवेदन।

२. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कानूनबमोजिमको आधार कारण भए यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र प्रत्यर्थी नं. १ को हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत र प्रत्यर्थी नं. २ को हकमा आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी प्रत्यर्थीहरूको नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु। साथै निवेदकले अन्तरिम आदेश माग गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकले निर्माण कार्यको लागि मिति २०७५।६।२३ गते बोलपत्र आह्वान गरेको सूचनामा तोकिएको मापदण्ड पूरा नगर्ने बोलपत्र दाता प्रत्यर्थी कम्पनीलाई समेत समावेश गरी कानून बमोजिम खरिद कारवाही पुरा गर्नु भनी प्रत्यर्थी समितिबाट भएको मिति २०७५।१२।१५ को निर्णय उक्त बोलपत्र आह्वानको सूचना विपरित भएको तथा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरित भएको देखिएकोले यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म प्रत्यर्थी समितिको मिति २०७५।१२।१५ को निर्णय र सोही मितिको पत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत प्रत्यर्थीलाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७६।१।४ को आदेश।

३. रिट निवेदनमा उल्लेखित मिति २०७५।६।२३ को बोलपत्र आह्वान सूचनाको Evaluation and Qualification Criteria को 2.4.2 को Specific Construction

Experience को (a) Contract of similar size and nature "Value of Railway/motorable bridge works at least Nrs. ५३,२३,००,०००.०० हुनुपर्ने उल्लेख छ। यसमा Deep Foundation भएको पुलको मात्र अनुभव गणना हुने उल्लेख छैन। कामको प्रकृति (रेलवे वा मोटरेवल पुल) हेरेर Deep Foundation सहितको Contract को साइज तोकिएको देखिन्छ। रमण कन्स्ट्रक्शन प्रा.लि. ले भारतको IRCON International सँग Pile Foundation सहितको रु. १ अरब १ करोड २५ लाख बराबरको एउटा ठेक्का सम्झौता गरी कार्य सम्पन्न गरेको कुरा सार्वजनिक निकायले स्वीकारेको छ। जुन न्यूनतम आवश्यक (रु. ५३ करोड २३ लाख) भन्दा निकै बढी भएको स्पष्ट छ। निजले बाँकी योग्यताहरु पूरा गरेको घोषणा सार्वजनिक निकायबाट भैसकेको अवस्थामा निजको योग्यता नपुग्ने देखिँदैन। सार्वजनिक निकायले जारी गर्ने बोलपत्र कागजातमा आवश्यक ठानेका योग्यता र मूल्यांकन विधि स्पष्ट पार्नुपर्ने व्यवस्था सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा १० मा गरिएको देखिन्छ। यस आधारमा उक्त विभागले यस पहिले गरेको बोलपत्र क्र.सं. DoRW/३३७३७/MMER/Bridge-०५/०७४/७५ को खरिद सम्बन्धमा परेको पुनरावलोकन निवेदनमा यस समितिबाट आर्थिक रूपमा गणना गर्नपर्ने भए मूल्यांकन आधार आवश्यकतानुसार थप पुष्ट्याई दिन निर्देशित गरेकोमा पुनः बोलपत्र (DoRW/३३७३७/MMER/Bridge-०१/०७५/७६) आह्वान गर्दा पनि थप पुष्टि गरिएको देखिएन। यस समितिले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५० को अधीनमा रही सार्वजनिक निकायले निर्णय गर्दा देखिएको त्रुटि सच्याउन आदेश दिएको हो। बोलपत्र कागजातमा Contract Price एवं सम्पन्न आयोजनाको संख्यालाई मूल्यांकन एवं योग्यताको आधार मानिएकोमा Deep Foundation सहितको रु १ अरब १ करोड २ लाखको काम सम्पन्न गरेको निज रमण कन्स्ट्रक्शन प्रा.लि. को कार्यालयले माग गरे बमोजिमको अनुभव (रु. ५३ करोड २३ लाख) पुग्दैन भन्ने आधार पुग्दैन। सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को अधीनमा रही गरेको निर्णय कानून सम्मत हुनाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ।

-
४. प्रस्तुत रिट निवेदनमा नेपाल सरकारको मौलीक हक र कानूनी हक हनन् भएकोले नेपाल सरकारको मौलीक हक र कानूनी हक प्रचलन गराई पाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दावी रहेको छ। लिखित संविधान, Separation of Power, Rule of Law, स्वतन्त्र न्यायपालीका, सरकारको कानूनी सल्लाहकार महान्यायाधीवक्ता र न्याय तथा कानून मन्त्रालय हुने व्यवस्था भएको, प्रजातान्त्रीक व्यवस्था भएको देशमा कार्यकारी अधीकार सम्पन्न सरकारलाई असाधारण अधिकार अन्तर्गत व्यक्ति वा नागरीकका विरुद्ध रिट दायर गर्ने हक अधिकार, सुविधा, सहुलीयलको व्यवस्था हुदैन। नेपालको संविधान तथा कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त विपरीत दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी छ। संविधानको भाग ३ धारा १६ देखी ४५ सम्मका मौलीक हक नेपाली र अवस्था अनुसार केही विदेशी नागरीकलाई उपलब्ध छ तर कार्यकारी अधीकार सम्पन्न नेपाल सरकारलाई मौलीक हक प्राप्त हुदैन। पुनरावलोकन समीतीलै तिन पटक एउटै विषयमा प्रत्यर्थीलाई दिएको निर्णय निर्देशनको कुनै उल्लेख नगरी परमादेश प्रकृतीको आदेश दिएको भन्ने कुराको औचित्य छैन। रेलको पुल निर्माण गरेको एक मात्र कम्पनी म रहेकोमा प्रत्यर्थीबाट खराब नियत राखि म माथि अन्यायपूर्ण व्यवहार भएको छ। पुनरावलोकन समितिले हामी समेतलाई सम्मिलीत गर्न भनी आदेश गरेको हो पुरै Tender Process विपरीत नयाँबाट सुरु गर्ने भनेको होइन। पुनरावलोकन समितिको निर्णय बमोजिम उक्त प्रकृत्यामा हामीलाई समेत समावेश गरी प्रकृत्या अगाडी बढाउनु पर्नेमा सो गरिएको छैन। पुनरावलोकन समितिले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०७३ को दफा ५० को प्रकृत्या र कार्यविधी अपनाई पारदर्शी निष्पक्ष र स्वच्छ निर्णय गरेको छ भने निवेदकले दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन त्रुटिपूर्ण हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रमण कन्स्ट्रक्सन प्रा.लि. को लिखित जवाफ।

आदेश खण्ड

५. नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री शम्भु कार्कीले प्रस्तुत रिट निवेदनको मुख्य विवादको विषयको रूपमा रहेको रेल्वे पुल निर्माण आयोजनाको लागि मिति २०७५।६।२३ मा बोलपत्र आह्वान

५.

भई सो बमोजिमको निर्माण कार्य ९० प्रतिशत सम्पन्न भई प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भईसकेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागि छ, खारेज गरी पाउँ भनी गर्नु भएको वहससमेत सुनियो।

६. प्रत्यर्थी रमण कन्स्ट्रक्सन प्रा. लि. को तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री गोपालदत्त पाण्डेले मिति २०७५।६।२३ को बोलपत्र आह्वानको सूचना बमोजिमको कार्य सम्पन्न भई प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भईसकेको भएतापनी प्रस्तुत रिट निवेदनमा मुख्य प्रश्नको रूपमा रहेको सरकारको एक विभागले गरेको निर्णयलाई चुनौती दिदै अर्को सरकारी विभाग वा निकाय विरुद्ध रिट दायर गर्न पाउने वा नपाउने भन्ने विषयको निरूपण हुन आवश्यक देखिँदा सो विषयको व्याख्या गरिनु पर्दछ। रिट निवेदन व्यक्ति वा नागरिकहरूको संविधान प्रदत्त मौलिक हकको उल्लंघन भएको अवस्थामा त्यसको सुरक्षा तथा प्रचलनको लागि दायर गरिन्छ। सामान्यतया रिट निवेदन संविधान तथा कानून विपरित भएका सरकारी तथा सार्वजनिक निकायहरूका निर्णय तथा कार्यहरू उपर मात्र दायर गरिन्छ। तर नेपालको संविधानले सरकारको एक विभागले गरेको निर्णयलाई चुनौती दिदै अर्को सरकारी विभाग विरुद्ध रिट निवेदन दायर गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छैन। प्रस्तुत रिट निवेदन संवैधानिक तथा कानूनका मान्य सिद्धान्त विपरित दायर गरिएको छ भनी गर्नु भएको वहससमेत सुनियो।

७. निवेदक तथा प्रत्यर्थी दुवैतर्फबाट प्रस्तुत वहससमेत सुनी, रिट निवेदन, लिखित जवाफ लगायतका अन्य मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा निम्न विषयहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखियो:

क. सरकारको कुनै एक विभाग वा निकायले अर्को सरकारी विभाग वा निकायका विरुद्ध रिट निवेदन दायर गर्नसक्छ वा सक्दैन?

ख. निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन?

८. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत रिट निवेदन नेपाल सरकार, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, रेल्वे विभाग अन्तर्गत रहेको रेल, मेट्रो रेल र मोनोरेल विकास आयोजनाले नेपाल सरकार, अन्तर्गत रहेको सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समिति

उपर सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५० बमोजिम प्रत्यर्थी सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिले परमादेश प्रकृतिको आदेश जारी गरी यस विभागद्वारा मिति २०७५।६।२६ मा जारी गरेको बोलपत्र आह्वानको सूचनामा उल्लिखित योग्यता अपुग रहेको प्रत्यर्थी बोलपत्रदाता रमण कन्सट्रक्सन प्रा. लि. को आर्थिक प्रस्तावसमेत समावेश गरी खरिद कारवाही पुरा गर्नु भनी किटानी आदेश जारी गर्न मिल्दैन। पूनः मूल्यांकन गराउनको लागि दफा ५०(५)(ख)(३) बमोजिमको आदेश दिनु पर्नेमा सिधै बोलपत्रदातालाई समावेश गर्नु भनी सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिबाट मिति २०७५।१२।१५ मा भएको निर्णय सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को विपरित हुनुका साथै उक्त निर्णयबाट निवेदकको संवैधानिक तथा कानूनी हक माथि आघातसमेत पुग्न गएको हुँदा सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिको मिति २०७५।१२।१५ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सोही निर्णयको आधारमा जारी भएको पत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी परमादेश समेत जारी पाउँ भनी रिट निवेदन दायर गरेको पाइयो।

९. प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा प्रथम प्रश्नको रूपमा रहेको सरकारको कुनै एक विभाग वा निकायले अर्को सरकारी विभाग वा निकायका विरुद्ध यस अदालतमा रिट निवेदन दायर गर्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा रिट क्षेत्राधिकार सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा भएका व्यवस्थाहरू हेर्नु पर्ने देखिन्छ। संविधानको धारा ४६ मा नेपालको संविधानको भाग ३, धारा १६ देखि ४५ सम्म प्रदत्त रहेका मौलिक हक तथा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भएपनि त्यस्तो उपचार अप्रयाप्त वा प्रभावहिन देखिएको कानूनी हकको प्रचलनका लागि धारा १३३ र १४४ मा लेखिए बमोजिम संवैधानिक उपचार पाउने हक हुनेछ भनी व्यवस्था भएको पाईन्छ। नेपालको संविधानको धारा १३३ र १४४ मा भएको व्यवस्था बमोजिम सर्वोच्च अदालत र उच्च अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारको रूपमा रहेको रिट क्षेत्राधिकार मुख्यतः नेपालको संविधानद्वारा नागरिक वा कुनै व्यक्तिलाई प्रदत्त मौलिक हक तथा अन्य कानूनी हकको प्रचलन तथा संरक्षणार्थ प्रयोग हुनुका साथै सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवाद समावेश भएको कुनै कानूनी प्रश्नको निरूपण गर्नु रहेको देखिन्छ। यद्यपी संविधानको धारा १३७

Jf.

बमोजिमका संवैधानिक प्रश्न समावेश भएको अवस्थामा उक्त प्रश्नको निरूपण संवैधानिक इजलासबाट र कुनै कानून संविधानसँग बाझिएको भन्ने न्यायिक पुनरावलोकनका विवाद पनि सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक इजलासबाट गरिनु पर्ने गरी व्यवस्था भएको पाइन्छ।

१०. प्रस्तुत रिट निवेदनमा रेल्वे विभाग अन्तर्गतको एक विकास आयोजनाले आफ्नो संविधान प्रदत्त धारा १७ को स्वतन्त्रताको हक र धारा २५ को सम्पत्तिको हक माथि आघात पुग्न गएको भनी जिकिर लिएको पाईन्छ। यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारको एक विभागको पनि देशका नागरिकहरुको सरह मौलिक वा कानूनी हक हुन्छ वा हुदैन भन्ने प्रश्न समावेश रहेको पाइयो। सो तर्फ विचार गर्दा सिद्धान्ततः मौलिक हक वा कानूनी हक राज्य विरुद्धको हक हो भन्ने मानिन्छ। नागरिक वा व्यक्ति विरुद्धका मौलिक वा कानूनी हकको उल्लंघन भएमा संवैधानिक उपचारको व्यवस्था गरिएको हुन्छ। मौलिक हकले राज्यको दायित्व र कर्तव्यको सिमाको निर्धारण गर्ने हुँदा राज्यको कुनैपनि कार्य वा निर्णयले नागरिक वा कुनै व्यक्तिलाई प्रदान गरिएको मौलिक हक माथि आघात पुग्ने वा उक्त हक अधिकार माथि अनुचित बन्देज लगाउनु हुदैन भन्ने मान्य सिद्धान्त अंगिकार गरेको हुन्छ। मुलभुत रूपमा मौलिक हक तथा अधिकार राज्य तथा राज्यका विभाग वा निकायहरुले नागरिक तथा कुनै व्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा अधिकारहरु उपर गर्ने अतिक्रमण उपर प्रदान गरिने हुँदा राज्य तथा राज्यका विभाग वा निकायहरुको नागरिकहरुको सरह मौलिक हक अधिकार हुने सिद्धान्ततः मात्र सक्ने देखिदैन। राज्य तथा राज्यका विभाग र निकायहरुको अधिकार के-कस्तो हुने भनी उक्त विभाग वा निकाय गठन हुँदाको गठन आदेश वा त्यस्तो विभाग वा निकाय जुन ऐन नियम अन्तर्गत गठन भएका हुन सोही गठन आदेश तथा ऐन नियममा व्यवस्था गरिएको हुन्छ। नेपालको संविधानको भाग ३ मा रहेका मौलिक हक नागरिकहरुलाई र केही आधारभुत हक विदेशी नागरिकहरुलाई समेत प्रदान गरिएको हुँदा रिट निवेदक स्वयम् राज्यको विभागको एक विकास आयोजना भएबाट आफ्नो मौलिक हक अधिकार राज्यको अर्को निकायबाट उल्लंघन भयो भन्ने जिकिर लिई रिटनिवेदन दायर गर्नु संवैधानिक कानूनको आधारभुत मान्यताको कसीमा एक विचारणिय प्रश्नको रूपमा रहेको

देखिन्छ।

११. नेपालको संविधानको धारा १३७ मा सर्वोच्च अदालतमा एक संवैधानिक इजलास रहनेछ भनी उक्त इजलासको गठन सम्बन्धी व्यवस्था गरेको पाईन्छ। सोही धाराको उपधारा (२) को खण्ड (क) मा "संघ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश, प्रदेश र स्थानीय तह तथा स्थानीय तहहरू बीचको अधिकार क्षेत्रको बारेमा भएको विवाद सम्बन्धी" मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त व्यवस्था बमोजिम नेपालको संविधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरू बीचको अधिकार क्षेत्रको बारेमा विवाद उत्पन्न भएको खण्डमा सो विषयको निरूपण सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक इजलासबाट गरिने भन्ने देखिएबाट सरकारका तहहरू बीच उत्पन्न विवादको समाधान संवैधानिक इजलासबाट निरूपण हुने देखियो। तर एकै तहका सरकारी विभाग वा निकायहरू बीच उत्पन्न हुने विवादको निरूपणका लागि यस अदालतको रिट क्षेत्राधिकारको प्रयोग गरी ती निकायहरूले एक अर्का उपर रिट निवेदन दायर गर्न सक्ने वा नसक्ने भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नु पर्ने देखियो।

१२. एकै तहका सरकारमा रहेका सार्वजनिक विभाग वा निकायहरू बीच विवाद उत्पन्न हुँदा अदालतको रिट क्षेत्राधिकारको प्रयोगका सम्बन्धमा अन्य देशहरूमा रहेको प्रावधान र अभ्यासहरू हेर्दा, भारतको सन्दर्भमा त्यहाँको संविधानको धारा ३२^१ मा संविधानको भाग तीनमा रहेका मौलिक हक अधिकारहरूको प्रचलनको लागि रिट क्षेत्राधिकारको प्रयोग गर्न सकिन्छ भनी उल्लेख गरेको पाईन्छ। त्यहाँको संविधानको धारा १३१^२ मा दुई वा दुईभन्दा बढी राज्यहरू बीचको विवाद र संघीय सरकार र राज्य सरकारको बीचको विवादको शुरु कारवाही तथा किनारा गर्ने साधारण क्षेत्राधिकार भारतको सर्वोच्च अदालतसंग रहने भनी व्यवस्था गरेको

^१. The Constitution of India, Part 3 Fundamental Rights, Article 32 Remedies for enforcement of rights conferred by this Part.- (1) The right to move the Supreme Court by appropriate proceedings for the enforcement of the rights conferred by this Part is guaranteed; (2) The Supreme Court shall have power to issue directions or orders or writs, including writs in the nature of habeas corpus, mandamus, prohibition, quo-warranto and certiorari, whichever may be appropriate, for the enforcement of any of the rights conferred by this Part.

^२. The Constitution of India, Part V The Union, Article 131 Original Jurisdiction of the Supreme Court. - Subject to the provisions of this Constitution, the Supreme Court shall, to the exclusion of any other court, have original jurisdiction in any dispute— (a) between the Government of India and one or more States; or (b) between the Government of India and any State or States on one side and one or more other States on the other; or (c) between two or more States.

४४-

पाईन्छ। भारतको संविधानमा दुई तहका सरकार बीच भएका विवाद निरूपणको क्षेत्राधिकार सर्वोच्च अदालतलाई प्रदान गरेको देखिन्छ तर एकै तहका सरकारमा रहेका सार्वजनिक विभाग वा निकायले सोही तहको अर्को सार्वजनिक निकायका विरुद्ध सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सक्ने वा त्यस्तो विवाद हेर्ने क्षेत्राधिकार अदालतमा रहन्छ भनी परिकल्पना गरेको पाइँदैन।

१३. यस सन्दर्भमा भारतका प्रसिद्ध कानून विज्ञ V.G. Ramachandran ले आफ्नो पुस्तक Law of Writs मा, संघिय संरचना अन्तर्गतका सार्वजनिक निकायहरू बीच हुने विवादका विषयमा भारतको संविधानको धारा १३१^३ बमोजिम एक आपसमा हुने विवादको निरूपण गर्ने साधारण अधिकार क्षेत्र सर्वोच्च अदालतमा निहित रहेतापनि एकै तहका सार्वजनिक विभाग वा निकायहरूको कार्यले सार्वजनिक सरोकारमा प्रतिकुल असर पर्नुका साथै सार्वजनिक खर्चमा समेत हास आउने भएकोले मस्यौदाकारहरूले संविधान बनाउँदा एकै प्रदेश वा राज्यका सार्वजनिक निकायहरू बीच अदालतमा रिट क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी मुद्दा मामिला गर्न सकिने परिकल्पना नगरेको भनी उल्लेख गरेको पाईन्छ।^४ राज्यका विभाग वा निकायहरू एक अर्काका विरुद्ध अदालतमा जानु सार्वजनिक हितको विपरित हुनुका साथै अनावश्यक र अपरिहार्य सार्वजनिक खर्च समेत निम्तिन सक्ने देखिन्छ भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। यद्यपी भारतमा एकै तहको सरकारी विभाग वा निकायले अर्को विभाग वा निकायका विरुद्ध रिट निवेदन दर्ता गर्ने प्रचलन रहेको देखिन्छ। सोही पुस्तकको पृष्ठ १७१३ मा भारतको सर्वोच्च अदालतले यसै सन्दर्भमा निर्णय गरेका दुईवटा मुद्दाहरू उल्लेख गरिएको पाइन्छ:

^३. Constitution of India, Article 131, "Subject to the provisions of this constitution, the Supreme Court shall, to the exclusion of any other court, have original jurisdiction in any dispute-(a) between the Government of India and one or more states; or (b) between the Government of India and any State or States on one side and one or more other States on the other; or (c) between two or more States, if and in so far as the dispute involves any question (whether of law or fact) on which the existence or extent of a legal right depends..."

^४. V.G. Ramachandran's Law of Writs (Sixth Edition, 2006 Reprinted, 2019 with Supplement, 2017, Volume II, Revised by Justice C.K. Thakker and Mrs M.C. Thakker, Published by Eastern Book Company, EBC Publishing (P) Ltd) p.1712,

"Article 131 of the Constitution confers original jurisdiction on the Supreme Court in regard to a dispute between two States or between one or more States and Union of India. It was, however, not contemplated by the Framers of the Constitution that two departments of a State or of the Union of India should litigate in a court of law. It would adversely affect public interest as also result in avoidable public expenditure."

भारतको सर्वोच्च अदालतले *Oil & Natural Gas Commission v. Collector of Central Excise*,⁴ को मुद्दामा मन्त्रीपरिषदका सचिवलाई विभाग वा निकायहरूबीच सिर्जना हुने विवाद र त्यसको समाधान सम्बन्धमा विचार गरी प्रतिवेदन पेश गर्न तथा सोहि प्रतिवेदनका आधारमा सर्वोच्च अदालतले त्यहाँको केन्द्रिय सरकारलाई राज्यका एकै तहमा एक आपसमा पर्ने मुद्दाहरूको अध्ययन गर्न एक समिति गठन गर्न र उक्त समितिले अनुमति प्रदान गरे पछि मात्र अदालतमा मुद्दा पेश गर्न भनी आदेश दिएको देखिन्छ। त्यस्तो समिति गठन गरी त्यस समितिको परिक्षण तथा स्वीकृत विना त्यस्ता विवाद उपर अदालत तथा न्यायधिकरणमा कुनै मुद्दाहरू दायर नगर्नु भनी निर्देशन गरेको देखिन्छ।

त्यसैगरी *Chief Conservator of Forests v. Collector*⁵ भएको मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतले राज्य तथा संघका दुई विभाग वा निकायहरूले एक अर्का विरुद्ध अदालतमा मुद्दा दर्ता गर्ने कार्य उचित नहुनुका साथै स्वीकार्य समेत नहुने र यस्ता कार्यले सार्वजनिक स्रोत साधन तथा समयको दुरुपयोग हुनुका साथै सार्वजनिक हितको लागि समेत उपयुक्त नहुने भनी टिप्पणी गरेको पाइन्छ। सरकारका विभिन्न विभागहरू सरकारका अंगहरू हुने भएकाले एक अर्काको विरुद्धमा नभई एक अर्काको समन्वयमा काम गर्नु पर्ने र अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी एउटा विभागले अर्को विभाग विरुद्ध रिट निवेदन दायर गर्नु स्वस्थ अभ्यास नभएको र यस्ता कार्य मुद्दा दायर गर्नको लागि प्राकृतिक व्यक्ति वा कानूनी व्यक्ति हुनुपर्ने कानूनको आधारभूत अवधारणाको समेत विपरित हुने भएकोले यस्ता विषयहरूको विवाद समाधानको लागि अदालतमा निवेदन प्रस्तुत नगरी यसै प्रयोजनको लागि सरकारी स्तरमा एउटा संयन्त्रको विकास गरिनुपर्ने भनी निर्देशन

⁴. *Oil & Natural Gas Commission v. Collector of Excise*, 1992 Supp (2) SCC 432, "Supreme Court directed the Cabinet Secretary to consider the matter and to submit the Report. Pursuant to the Report by the Cabinet Secretary, the Supreme Court directed the Central Government to constitute a Committee to monitor such disputes and to ensure that no litigation should come to a court or a tribunal without examination and clearance by the Committee"

⁵ *Chief Conservator of Forests v. Collector*, (2003) 3 SCC 472: AIR 2003 SC 1805., "It is neither appropriate nor permissible for two departments of a State or the Union of India to fight litigation in a court of law. Indeed, such a course cannot but be detrimental to the public interest as it also entails avoidable wastage of public money and time. Various departments of the Government are its limbs and, therefore, they must act in co-ordination and not in confrontation. Filing of a writ petition by one department against the other by invoking the extraordinary jurisdiction of the High Court is not only against the propriety and polity as it smacks of indiscipline but is also contrary to the basic concept of law which requires that for suing or being sued, there must be either a natural or a juristic person. The States/Union of India must evolve a mechanism to set at rest all inter-departmental controversies at the level of the Government and such matters should not be carried to a court of law for resolution of the controversy"

गरेको पाईन्छ।

त्यस्तै *Mahanagar Telephone Nigam Ltd. v. Chairman, Central Board, Direct Taxes*,^९ भएको मुद्दामा पहिलाका निर्णयलाई विचार गरी अदालतले त्यस प्रकृतिका रिट निवेदनहरू अदालतमा प्रवेश गर्न रोक्ने लगाउन नसके पनि राज्यका एक विभागले अर्को विभागलाई चुनौती दिने यस्ता विसंगतीपूर्ण मुद्दाहरूको संख्या घटाउन सकिन्छ भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। त्यस्तै उक्त मुद्दामा सरकारी निकायका उच्च तहमा रहेका व्यक्तिहरूको कुनै व्यक्तिगत सरोकार नरहने हुँदा निजहरूले जुनसुकै निर्णय गर्दा स्वच्छ र इमानदारीपूर्ण रूपमा गर्नुपर्ने भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। यदी कुनै सरकारी विभाग वा निकायले कुनै मन नपर्ने निर्णय गरेको अवस्थामा पनि त्यस्ता विभाग वा निकायले अनुशासित रूपमा पालना गर्नुपर्ने भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। अर्थात् राज्यका विभिन्न विभाग वा निकायहरू बीच हुने विसंगतीपूर्ण प्रकृतिका मुद्दाहरूबाट जोगिनु पर्ने वा सकेसम्म कम गर्नु पर्ने भन्ने अदालतको मान्यता रहेको देखिन्छ। सरकारका उच्च पदमा बस्ने अधिकारीहरूको यस्तो विवादमा आफ्नो कुनै व्यक्तिगत स्वार्थ नहुने भएकाले उनीहरूले निष्पक्ष र इमानदारीपूर्वक निर्णय गर्दछन् भनी अपेक्षा गरिनु पर्ने र सरकारी विभाग तथा सार्वजनिक निकायहरूले गरेका निर्णयहरू अप्रिय भएता पनि त्यस्ता निर्णयहरूलाई सम्मान गरिनु पर्ने भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ।

भारतको सर्वोच्च अदालतको आदेश बमोजिम त्यहाँका सरकारका विभिन्न विभाग र निकायहरू बीच उत्पन्न हुने विवाद समाधानको लागि सरकारका उच्च पदस्थ अधिकारीहरू सम्मिलित High-Powered Committee (HPC) गठन गरिएको र त्यसपछि उक्त समितिलाई Committee on Secretaries (CoS) नामाकरण गरिएको र अन्त्यमा Committee on Disputes (CoD) नामाकरण गरेको पाइन्छ। यी समितिहरू गठन गर्नु पछाडिको मुख्य उद्देश्य राज्यको स्रोत साधानहरू बारे राज्यका निकायहरू बीच हुने मुद्दा मामलामा अनावश्यक रूपमा खर्च नहोस र समन्वयको माध्यमबाट समाधान हुने विवादहरू अदालतमा सम्म आई अदालतको कार्यबोजमा भार थप्ने तथा राज्य कोषको दुरुपयोग गर्ने कार्य नहोस भन्ने रहेको पाईन्छ। सन् २०११ मा

^९ (2004) 6 SCC 431: AIR 2004 SC 2434.

*Electronics Corporation of India Ltd. v. Union of India & Ors.*⁵ को मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतले माथि उल्लिखित समिति सम्बन्धी आफ्ना अधिल्ला आदेशहरू खारेज गरेको देखिन्छ। उक्त मुद्दामा अदालतले “The idea behind setting up this Committee, initially, called a “High-Powered Committee” (HPC), later on called as “Committee on Secretaries” (CoS) and finally termed as “Committee on Disputes” (CoD) was to ensure that resources of the States are not frittered away in *inter se* litigations between entities of the State, which could be best resolved, by an empowered CoD. The machinery contemplated was only to ensure that no litigation comes to Court without the parties having had an opportunity of conciliation before an in-house committee. [see : para 3 of the order dated 7.1.1994 (supra)] Whilst the principle and the object behind the afforested Orders is unexceptionable and laudatory, experience has shown that despite best efforts of the CoD, the mechanism has not achieved the results for which it was constituted and has in fact led to delays in litigation. We have already given two examples hereinabove. They indicate that on same set of facts, clearance is given in one case and refused in the other. This has led a PSU to institute a SLP in this Court on the ground of discrimination. We need not multiply such illustrations. The mechanism was set up with a laudatory object. However, the mechanism has led to delay in filing of civil appeals causing loss of revenue... Civil appeals lie to this Court. Stakes in such cases are huge. One cannot possibly expect timely clearance by CoD. In such cases, grant of clearance to one and not to the other may result in generation of more and more litigation. The mechanism has outlived its utility.” अर्थात् राज्यका श्रोत साधनहरू राज्यका निकायहरू बीचको मुद्दा मामिला मार्फत विषयवस्तुको समाधान गर्न नरहेको र त्यस्ता विवादहरू सके सम्म उक्त विवाद समाधानको लागि गठन भएको समिति Committee on Disputes बाट नै समाधान भए उचित हुने र यस समितिको मुख्य उद्देश्य नै राज्यका विभाग वा निकायहरू बीच भएको विवाद प्रारम्भिक रूपमा अदालत बाहिर नै समाधान गर्नु हो। तर पनि Committee on Disputes ले समयमा नै कार्य नगरी कुनै विवादलाई मुद्दा गर्ने अनुमति दिने र कुनै विवादलाई अनुमति नदिने हुँदा अदालतमा थप मुद्दाको भार परेको र थप देवानी निवेदन (civil appeal) समेत दायर हुन पुगेको देखिन्छ। Committee of Disputes ले अपेक्षित कार्य गर्न असफल रहेको भनी त्यस्तो कमिटी प्रणालीको औचित्य र प्रभावकारितामा सर्वोच्च

⁵ *Electronics Corporation of India Ltd. v. Union of India & Ors.*, (2011) 3 SCC 404.

अदालतले प्रश्न उठाएको पाइन्छ।

१४. भारतिय अभ्यासमा सार्वजनिक विभाग वा निकायहरु बीच कार्य सम्पादनको क्रममा क्षेत्राधिकार, कर/शुल्क सङ्कलन तथा अन्य अन्तरप्रवाही कार्यका सम्बन्धमा विवाद सिर्जना हुनु स्वभाविक रहेको पाइयो। यस्ता विवादहरु उपर अदालतमा रिट निवेदन दायर हुँदा अदालतको कार्यबोझ बढने गरेकोले त्यहाको सर्वोच्च अदालतले आफ्नो आदेश मार्फत सार्वजनिक निकायहरु बीच उत्पन्न हुने विवाद समाधानका लागि मन्त्रीपरिषद सचिवालय अन्तर्गत उच्च स्तरिय Committee on Disputes (CoD) गठन गरी सार्वजनिक निकायहरु बीचको विवादहरु प्रारम्भिक रूपमा उक्त समिति मार्फत सुल्झाउनुपर्ने व्यवस्था गरेको पाइयो। यद्यपी उक्त समितिले गरेका निर्णय पक्षहरुका लागि बाध्यकारी हुने व्यवस्था गरेको भएता पनि उक्त समितिबाट विवाद समाधान हुन नसकेको अवस्थामा त्यस्तो विवाद समाधानको लागि समितिको स्वीकृति लिई अदालत प्रवेश गर्न पाउने अभ्यास गर्दै आएकोमा उक्त समितिका निर्णयहरुमा असामन्जस्यता, कार्यविधिगत त्रुटी र न्यायको आधारभूत सिद्धान्त विरुद्धका निर्णयहरु भएको भेटिएबाट त्यँहाको सर्वोच्च अदालतले सन् २०११ मा गरेको आदेशबाट Committee on Disputes (CoD) खारेज भई सार्वजनिक निकायले अदालतमा निवेदन, मुद्दा दायर गर्नका लागि मन्त्रीपरिषद सचिवालय अन्तर्गतको उक्त समितिको स्वीकृति लिनुपर्ने अभ्यासको समेत अन्त्य भएको देखिन्छ। विद्यमान अवस्थामा सरकारका विभाग वा निकायहरुका बीचका विवादहरु असाधारण क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी सर्वोच्च अदालतमा प्रवेश गर्न सक्ने अवस्था निरन्तर रहेको देखिन्छ।

१५. संयुक्त राज्य अमेरिकामा रहेको व्यवस्था हेर्दा त्यँहाको संविधानको धारा ३ को दफा २ मा "The judicial Power shall extend to all Cases, in Law and Equity, arising under this Constitution, the Laws of the United States, and Treaties made, or which shall be made, under their Authority; -to all Cases affecting Ambassadors, other public Ministers and Consuls; - to all Cases of admiralty and maritime Jurisdiction; - to Controversies to which the United States shall be a Party; - to **Controversies between two or more States; - [between a State and Citizens of another State;-]* between Citizens of different States, - between Citizens of the same State claiming Lands under Grants of different States, [and between a State, or the Citizens thereof;- and foreign States, Citizens or Subjects.]**" भनि

१६.

उल्लेख गरेको पाईन्छ। यसबाट राज्य सरकारहरु बीच उत्पन्न हुने विवादहरु र राज्य सरकार र नागरिकहरु बीच उत्पन्न हुने विवादहरु उपर अदालतको क्षेत्राधिकार हुने भनी उल्लेख गरेको पाईन्छ भने सरकारी विभाग वा निकायहरु बीच उत्पन्न हुने विवाद समाधानमा अदालतको रिट क्षेत्राधिकारको प्रयोग सम्बन्धमा संयुक्त राज्य अमेरिकाको संविधानले परिकल्पना गरेको पाइदैन। तर संविधानको उल्लेखित प्रावधान अनुसार संयुक्त राज्य अमेरिकामा दुई प्रदेशहरु बीच भने मुद्दा मामिला हुन सक्ने देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा Alabama v. Arizona^९ को मुद्दामा संयुक्त राज्य अमेरिकाको सर्वोच्च अदालतले राज्यका दुई प्रदेशहरु बीच हुने मुद्दा अत्यन्त आवश्यक भएको अवस्थामा बाहेक अदालतको क्षेत्राधिकार नरहने र त्यस्ता मुद्दामा व्यक्तिवादी मुद्दामा भन्दा अत्याधिक श्रोत तथा साधन खर्च हुने भन्ने टिप्पणी गरी राज्यका प्रदेशहरु बीच हुने मुद्दालाई निरुत्साहित गरेको देखिन्छ^{१०}।

१६. सरकारले आफूमा निहित कार्यकारी अधिकार अन्तर्गत विभिन्न विभाग तथा निकायहरु गठन गरी उक्त विभाग तथा निकायहरुमा आफ्नो अधिकार प्रत्यायोजन गरी राज्य व्यवस्था बमोजिम गरेको हुन्छ। यसैगरी राज्यका विभागका अलावा संविधान तथा कानून मार्फत विभिन्न सार्वजनिक निकायहरु गठन भएका हुन सक्छन्। बृहत्तर राज्यको अवधारणाबाट हेर्दा सबै सरकारी विभाग तथा निकायहरु सार्वजनिक निकायहरु हुन तर सबै सार्वजनिक निकायहरु सरकारी निकाय नहुन सक्दछन्। सरकारी विभाग तथा अन्य सार्वजनिक निकायहरु मार्फत प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाहको व्यवस्था मिलाएको हुन्छ भने निकायहरु मार्फत राज्य तथा सरकारले आफ्नो नितिगत तथा विकासका कार्यक्रमहरु संचालन गरेको हुन्छ। उक्त विभाग र निकायहरुको कार्य क्षेत्र फरक फरक भएता पनि त्यस्ता निकायहरुको शक्ति र अधिकारको स्रोत भनेको अन्ततः संविधान, राज्य वा सरकार

^९. Alabama v. Arizona, 291 U.S. 286 (1934)

^{१०}. Justia, Suits Between Two or More States, "In Alabama v. Arizona where Alabama sought to enjoin nineteen states from regulating or prohibiting the sale of convict-made goods, the court went far beyond holding that it had no jurisdiction, and indicated that jurisdiction of suits between states will be exercised only when absolutely necessary, that the equity requirements in a suit between states are more exacting than in a suit between private persons.." retrieved from <https://law.justia.com/constitution/us/article-3/29-suits-between-two-or-more-states.html#fn-1063> (last visited June 16, 2024, 5:22pm)

११

नै रहने हुँदा उक्त विभाग वा निकायहरूको जवाफदेहिता पनि राज्य वा सरकार प्रति नै रहेको हुन्छ। यस धारणाबाट हेर्दा, एउटा सरकारी विभाग वा निकायले अर्को सरकारी विभाग वा निकाय उपर असाधारण क्षेत्राधिकार अन्तर्गत रिट निवेदन दायर गर्दा मुद्दाको दुवै पक्ष वादी प्रतिवादी सरकार नै हुन्छ। राज्य नै निवेदक र प्रत्यर्थी भई दायर गरिने रिट निवेदनहरू सामान्यतया रिटको सिद्धान्त र मौलिक हकको मान्यताको विपरित देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा नेपालको संविधानको धारा १५८ लाई हेर्दा, महान्यायाधिवक्ता नेपाल सरकारको मुख्य कानूनी सल्लाहकार रहने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। नेपाल सरकारको हक, हित वा सरोकार निहित रहेको मुद्दामा महान्यायाधिवक्ता वा निजको मातहतका सरकारी वकिलबाट नेपाल सरकारको प्रतिनिधित्व गरिनेछ भनी व्यवस्था गरेको पाईन्छ। नेपालमा हुँदै आएको अभ्यास समेतबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय अन्तर्गत रहेका सरकारी वकिल कार्यालयहरूले सरकारी विभाग वा निकायहरूको अदालतमा प्रतिरक्षा गर्दै आएको पाईन्छ। यदि दुई सरकारी विभाग वा निकाय बीच मुद्दा दायर हुने हो भने कानूनतः दुवै पक्षको कानूनी सल्लाहकारको रूपमा महान्यायाधिवक्ता नै हुँदा वादी तथा प्रतिवादीको एउटै कानूनी सल्लाहकार भई रिट निवेदन दायर हुँदा स्वार्थको द्वन्द्व (conflict of interest) को सृजना हुने अवस्था निश्चित रहन्छ भने दुईवटा सरकारी निकायहरू बीच असाधारण क्षेत्राधिकार अन्तर्गत मुद्दा चल्दा अदालत समक्ष निजहरूको प्रतिनिधित्व गरी मुद्दा प्रतिरक्षा गर्ने महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय अन्तर्गतका सरकारी वकिलहरूमा समेत कुन पक्षको प्रतिनिधित्व गर्ने हो भनी प्रश्न उठ्न सक्ने देखिन्छ। तसर्थ सामान्यतया राज्य वा सरकारका कुनै निकाय वा विभागहरू बीच हुने त्यस्तो विवादमा अदालतबाट असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी उक्त विवाद समाधान गरिने परिकल्पना नेपालको संविधान र कानूनले गरेको देखिँदैन। महान्यायाधिवक्ता तथा सरकारी वकिलले सरकारी निकाय वा विभागको प्रतिरक्षा गर्ने अभ्यास भारतको भन्दा पृथक रहेको पाईन्छ। भारतमा कुनै एक सार्वजनिक विभाग वा निकायले अर्को विभाग वा निकायका विरुद्ध मुद्दा वा रिट दर्ता गर्दा सरकारी वकिल बाहेकका कानून व्यावसायीहरूलाई संलग्न गराउने अभ्यास रहेता पनि नेपालमा यस्तो प्रयोग अपवादका रूपमा मात्र रहेको देखिन्छ।

११

१७

१७. यस सम्बन्धमा विश्लेषणात्मक रूपमा हेर्दा, कानूनको शासनको संरक्षण र प्रवर्धन राज्यका काम कारवाहीको संवैधानिक र कानूनी परीक्षण गरी संविधानवाद, कानूनको शासन र मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको संरक्षणको लागि रिटको प्रयोग गरिने भएकोले रिट लिई अदालत प्रवेश गर्ने कार्य आधारभूत रूपमा व्यक्ति वा नागरिकबाट हुन्छ। यसका साथै राज्य वाहेकका कुनै निकाय वा कानूनी व्यक्तिबाट अवस्था अनुसार सरकारको विभाग वा निकाय विरुद्ध रिट निवेदन दायर हुन सक्छ। मौलिक हक, संवैधानिक हक, कानूनी अधिकार, प्रथागत हक र केही खास अवस्थामा करारीय हकको प्रचलनको लागि पनि रिट अधिकारक्षेत्र प्रयोग हुने गर्दछ। सरकार वा राज्यको कुनै निकाय वा विभागले कुनै व्यक्ति, नागरिक, संवैधानिक वा कानूनी निकाय तथा अदालतको निर्णय विरुद्धमा रिट दायर गर्ने विषयलाई सामान्यतया स्वभाविक र सामान्य मानिदैन। केही खास अवस्थामा साधारण अधिकारक्षेत्रको उपचार सकिएपछि सरकारका निकायले पनि रिट निवेदनको सहारा लिन सक्ने अवस्था भने हुन सक्छ। उदाहरणको लागि मध्यस्थको निर्णयको विषयमा उच्च अदालतको फैसलामा चित्त नबुझाई त्यस्तो निर्णय बदर गर्नको लागि सरकारको सम्बन्धित निकायले संज्ञौताको एक पक्षको हैसियतले सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दायर गर्न सक्ने अभ्यास हामी कहाँ प्रयोगमा छ। यो अवस्था भनेको उक्त निकायले राज्यको प्राधिकार प्रयोग गरी रिट दायर गरेको नभइ संज्ञौताको एक पक्षको हैसियतले रिट दायर गरेको स्थिति हो। राज्यको प्राधिकार प्रयोग गरी सरकारको एकै निकायले सोही सरकारको अर्को निकाय विरुद्ध रिट निवेदन दिने विषयलाई रिट अधिकारक्षेत्रको दुरुपयोग मानिन्छ। कुनै सरकार अन्तर्गत रहेका मन्त्रालय, विभाग वा निकायले सोही सरकारको अर्को-मन्त्रालय, विभाग वा निकायको विरुद्धमा रिट दायर गर्ने विषयलाई रिटको सिद्धान्त अनुसार स्वस्थ अभ्यास मानिदैन। मुलतः सरकारका विभाग वा निकायहरूको कुनै संवैधानिक, कानूनी वा मौलिक हक वा अधिकार हुने भन्ने मानिदैन। त्यस्ता निकायहरूको संवैधानिक वा कानूनी अख्तियारी, प्राधिकार, कर्तव्य, उत्तरदायित्व वा जवाफदेहिता (constitutional authority, power, duty, accountability, responsibility) रहेको मानिन्छ। वास्तवमा सरकारको शक्ति र कार्यक्षेत्र भनेको व्यक्ति वा नागरिकको

१७

J.

अधिकारको संरक्षण र नागरिक प्रतिको कर्तव्यसंग सम्बन्धित रहेको मानिन्छ।

१८. राज्यको कार्य सम्पादनको लागि सरकारले विभिन्न मन्त्रालय, विभाग, निकाय वा सार्वजनिक संस्थान गठन गरी तिनको कार्यक्षेत्र तोकेको हुन्छ। कार्यकारिणीको सहजता र आवश्यकताको आधारमा सरकारले कार्यसम्पादन र कार्य विभाजनको बन्दोवस्ति मिलाएको हुन्छ। हामी कहा नेपाल सरकारको कार्य सम्पादन नियमावली, २०६४ र नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावली, २०७४ का आधारमा सरकारका मन्त्रालयहरूका कार्यक्षेत्र निर्धारित भएको पाइन्छ। कुनै मन्त्रालयको विभाग वा निकायको कार्यक्षेत्र संगठन स्वीकृत गर्दाको निर्णयबाट तोकिएको छ। यस प्रसंगमा सामान्यतया सरकारको कार्य सम्पादन र कार्य विभाजन नियमावलीको पालना भयो वा भएन भन्ने विषय कानूनी परीक्षणको दायराभित्र पर्ने भनी संविधानले नै धारा ८२ मा उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसलाई अर्को अर्थमा भन्दा सरकारको कुन काम कुन मन्त्रालय वा निकायबाट हुनुपर्ने हो वा होइन वा तिनको कार्यक्षेत्र निर्धारणको विषयमा कुनै व्यक्तिले कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन पाउँदैन। यस प्रसङ्गमा सरकारको कुनै विभाग वा निकायले आफ्नो कार्यक्षेत्र वा कार्यसम्पादनमा हस्तक्षेप गरेको वा आफ्नो राय वा सहमति बिना काम गरेको वा आफ्नो राय नै नलिएको भनी सोही सरकारको निकायले असाधारण क्षेत्राधिकार अन्तर्गत कुनै अदालतमा प्रवेश गर्न पाउने देखिदैन। सरकारको कार्य विभाजन र कार्यसम्पादन नियमावलीको पालनाको विषय र तत्सम्बन्धी विवादको निरूपण सम्बन्धित सरकारले नै व्यवस्थापन र समाधान गर्नु पर्ने विषय हो। यस विषयमा अदालत प्रवेश गर्न र अदालतले त्यस्तो विवादको निरूपण गर्नु उपयुक्त हुँदैन। अदालतले सरकार र नागरिकहरू बीचको विवाद (dispute between state and citizens), सरकारका अंगहरू बीचको संवैधानिक र कानूनी विवाद (dispute between department or branches of the government) एवं सरकारका कामकारवाहीको वैधता (judicial test of state actions) सम्बन्धी विवादको निरूपण गर्दछ। एकात्मक राज्य प्रणालीमा केन्द्रिय सरकार र स्थानीय सरकार बीचको विवाद तथा संघीय प्रणालीमा सरकारका तहहरू बीचको विवादको विषय (inter-governmental disputes) अदालतको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्दछ। तर एकै सरकारका

विभाग वा निकायहरु बीचको विवादका कतिपय विषयहरु कुनै न्यायाधिकरण वा विशेष अदालतबाट हेरिन सक्दछ।

१९. यद्यपी उल्लिखित विषयमा कहिलेकाँही कानूनी अधिकारक्षेत्र र कार्यगत स्वायत्तता सम्बन्धी जटिल र गम्भीर प्रश्नहरु उठन सक्छन्। संवैधानिक निकाय, सरकारका मन्त्रालय, विभाग वा कार्यालय वा अन्य सार्वजनिक निकायको हकमा विधायिकाले बनाएको कानूनमा पनि विभिन्न काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको हुन सक्छ। अध्यागमन विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग, मालपोत र भूमिसुधार कार्यालय, प्रमुख जिल्ला अधिकारी, प्रहरी कार्यालयलाई विभिन्न कानूनहरुले नै अख्तियारी र प्राधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ। अझ सार्वजनिक संस्थान, निगम, बोर्ड, प्राधिकरण, सार्वजनिक (Public) कम्पनी जस्ता कानूनी व्यक्तिहरुको कार्य प्रकृतिको बिशिष्टताको आधारमा केही खास व्यावसायिक स्वतन्त्रता र स्वायत्तता आवश्यक पर्ने हुँदा विधायिकाले सोही बमोजिमको काम कर्तव्य निर्धारण गरी विशेष कानून बनाएको अवस्थामा सो काम, कर्तव्य, र अधिकारको सम्पादन गर्दा सरकारकै अर्को निकायले हस्तक्षेप गरेमा, कार्यक्षेत्र मिचेमा वा दखल गरेको अवस्थामा राज्य वा सरकारका संयन्त्र मार्फत संयोजन र पहल गर्दासमेत विषयवस्तुको समाधान नभएमा सम्बन्धित निकायले उपचारको अन्य विकल्प नभएको वा प्रभावकारी नभएको अवस्थाको रूपमा कानूनी विषयमा मात्र सिमित रही अन्तिम अस्त्रको रूपमा रिट क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्न नसकने भन्ने देखिदैन। तर यस्ता रिट निवेदनहरु दर्ता गर्दा उपचारात्मक मात्र नभई मार्ग निर्देशनात्मक आदेश प्राप्त गर्ने मागदावी लिएको हुनु पर्ने देखिन्छ।

२०. यद्यपी कानूनी व्यक्तिको रूपमा स्थापना भएका (juristic personality) बाहेकका राज्यका सार्वजनिक विभाग वा निकायहरु बीचको विवाद आपसी समझदारीमा समाधान हुने विषय रहेभएबाट त्यस्ता विवादहरुको समाधान राज्यको उच्च स्तरीय निकाय मार्फत वैकल्पिक बाटोको प्रयोग गरी वा अनुशासित कार्य प्रणाली अन्तर्गत समाधान गर्नु उचित हुने देखिन्छ। नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र धारा १४४ को उपधारा (१) मा रहेको प्रावधान अनुसार कसैको मौलिक भएको स्थापित गर्न सकेमा त्यस्तो हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा भएपनि अपर्याप्त वा प्रभावहिन देखिएमा त्यस्तो प्रचलनको

लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा निहित संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि रिट अधिकारक्षेत्रको प्रयोग हुने भएकोले सरकारी विभाग वा सार्वजनिक निकायको मौलिक हक भएको नमानिने हुँदा मौलिक हकको कार्यान्वयनको विषयमा सरकारी विभाग वा सार्वजनिक निकायले रिट क्षेत्राधिकार अन्तर्गत निवेदन दायर गर्ने अवस्था हुन सक्ने देखिदैन। जहाँसम्म कानूनी हकको विषय छ, विधिशास्त्रिय दृष्टिकोणबाट हक वा अधिकार भित्र शक्ति (power), प्राधिकार (authority), अधिकारक्षेत्र (jurisdiction), उन्मुक्ति, (immunity) कानूनी संरक्षण (legal protection), कानूनी स्वतन्त्रता तथा स्वायत्तता (legal independence and autonomy) समेत पर्ने हुँदा खास गरी संविधान वा कानूनबाट स्थापित संवैधानिक वा कानूनी निकाय, कानूनी ब्यक्ति, संगठित सस्थाको शक्ति, प्राधिकार, कानूनी उन्मुक्ति, कानूनी संरक्षण, स्वतन्त्रता, स्वायत्ततामाथि सरकारको कुनै निकायले कुनै प्रकारको दखल वा हस्तक्षेप गरेको वा गर्न लागेको अवस्थामा त्यस्तो निकायले कानूनको अन्तिम व्याख्याता रहेको अदालतको रिट अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गर्न सक्ने अवस्थालाई भने निरपेक्ष रूपमा इन्कार गर्न सक्ने देखिदैन। तथापि सरकारका मन्त्रालय, विभाग वा सो अन्तरगतका निकायले अर्को मन्त्रालय, विभाग, वा निकाय विरुद्ध वा कुनै एक संवैधानिक वा कानूनी निकायले अर्को संवैधानिक वा कानूनी निकाय विरुद्ध रिट दायर गर्ने अवस्थालाई सामान्यरूपमा मान्यता दिन सकिदैन र यो अवस्थाका विवादहरूको समाधान कुनै संयन्त्र मार्फत सरकार आफैले गर्नु पर्ने हुन्छ। सरकारका विशुद्ध कार्यकारिणी अधिकार वा कार्यक्षेत्रमा कुनै सार्वजनिक निकायले वा एक संवैधानिक वा कानूनी निकायको विरुद्ध सरकारको कुनै निकाय वा अर्को संवैधानिक वा कानूनी निकायले हस्तक्षेप गरी कुनै निर्णय, आदेश वा निर्देशन गरेमा वैकल्पिक उपचारहरू अवलम्बन गर्दा पनि विषयवस्तुहरूको समाधान ननिस्किएमा सम्बन्धित निकायहरूको क्षेत्राधिकारको स्पष्टता तथा विषयवस्तुको सामाधानको लागि रिट निवेदनको माध्यमबाट न्यायिक उपचार खोज्न सक्ने संभावनालाई इन्कार गर्न सकिदैन।

२१. अब, प्रस्तुत रिटको सन्दर्भमा हेर्दा सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिको क्षेत्राधिकारको प्रकृतिलाई नियाँल्दा यो समिति भनेको नेपाल सरकारको कुनै

J.

मन्त्रालय, विभाग वा कुनै संरचना मातहत वा अन्तर्गतको निकाय देखिदैन। सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४८ बमोजिम गठित विवाद समाधानको एक विशिष्टकृत निकाय भएको जसमा उच्च अदालतका न्यायाधीश वा उच्च अदालतको न्यायाधीश भई सकेको व्यक्ति वा नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणीको पदबाट अवकाश प्राप्त व्यक्तिहरू मध्येबाट एक जना अध्यक्ष तथा इन्जिनियर र सार्वजनिक खरिद विज्ञ रहन्छन्। यस समितिले खरिद सम्बन्धी विषयमा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको प्रमुखले गरेको निर्णयको पुनरावेदन सुनी त्यसको निरूपण गर्दछ। उक्त ऐनको दफा ५० को उपदफा (५) ले सो समितिलाई दिएको अधिकार हेर्दा अदालत सरहको अधिकार दिएको देखिन्छ। यस समितिले कुनै प्रशासनिक वा कार्यकारिणी, वा अर्ध न्यायिक निर्णय गर्ने नभइ खरिद सम्बन्धी विवादको न्यायिक समाधान गर्ने हो र त्यसको निर्णयउपर पुनरावेदन लाग्दैन। उक्त समितिले गरेको निर्णय सम्बन्धित सबैको लागि बाध्यकारी हुन्छ। उक्त समितिले गरेको निर्णयमा पुनरावेदन लाग्ने कानूनी व्यवस्था नरहेकोले जसरी सो समितिको निर्णय विरुद्ध सम्बन्धित प्रस्तावदाता, निर्माण व्यवसायी वा परामर्शदाता वा ठेकेदारले सक्षम अदालतमा रिट दायर गर्न सक्छ, त्यसैगरी सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको विरुद्ध उक्त समितिले गरेको निर्णय वा अन्तिम आदेश उपर सार्वजनिक निकायले पनि उक्त समिति विरुद्ध रिट दायर गर्ने अवस्था हुन सक्दछ। तथापि सबै अवस्थामा उक्त समितिको निर्णय विरुद्ध सार्वजनिक निकायले रिट निवेदन दायर गर्नु नियमित र स्वभाविक मानिदैन। उक्त समितिको निर्णय वा आदेशमा विद्यमान कानूनको प्रयोगमा गम्भिर त्रुटि गरी निर्णय गरेको अवस्था भएमा, वा समितिको निर्णयमा निहित कानूनी प्रश्नको न्यायिक निरूपण गर्नु पर्ने अवस्था भएमा, वा समितिले कानूनी अधिकारक्षेत्र नाघि निर्णय गरेको भएमा वा समितिले गरेको निर्णय कार्यान्वयन गर्दा विद्यमान कानूनको उल्लंघन हुने वा सार्वजनिक निकायलाई हानी नोक्सानी हुने भएमा वा सार्वजनिक हितमा गम्भिर प्रतिकूल असर पर्ने भएमा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायले पनि उक्त समिति विरुद्ध सक्षम अदालतमा रिट दायर गर्न सक्ने अवस्थालाई इन्कार गर्न सकिदैन। सार्वजनिक निकायले उक्त समिति विरुद्ध रिट दायर गर्ने विषयलाई सराकर विरुद्ध सरकार (government versus litigation) को संज्ञा दिई कुनै

J.

सार्वजनिक निकायले उक्त समिति विरुद्ध रिट नै दायर गर्न नपाउने भनी निरपेक्ष निष्कर्ष निकाल्न उपयुक्त हुँदैन। प्रत्येक विवादमा निहित प्रश्न र अन्तरवस्तुको सापेक्षताको आधारमा नै रिट अधिकारक्षेत्रको प्रयोग हुने वा नहुने भन्ने प्रश्नको न्यायिक निरूपण गर्नु पर्ने हुन्छ। यद्यपी एकै तहका राज्यको कुनै निकाय, मन्त्रालय, विभाग, कार्यालय, आयोजना आदिले राज्यको अन्य कुनै निकाय वा मन्त्रालय तथा त्यस मातहतका निकाय (instrumentalities) हरु विरुद्ध रिट निवेदन दायर गर्नु परेमा मौलिक हक उल्लंघनको दावी लिन नसक्ने तर कानूनी हक वा अवस्थाका सम्बन्धमा कुनै मुद्दा वा रिट निवेदन दर्ता गर्नुपर्ने अवस्था आएमा त्यस सम्बन्धमा नेपाल राज्य वा सरकारका कामकाजको समन्वय गर्ने मुख्य सचिव मार्फत त्यस्तो विषयको निरूपणको पहल गरी त्यसबाट पनि समाधान ननिस्किएको वा पहल नभएको वा भएपनि प्रभावकारी नभएको भन्ने अवस्थामा मात्र यस अदालत वा प्रदेश सरकारको हकमा प्रदेश मुख्य सचिव समक्ष विषयवस्तु पेश भए नभएको हेरी उच्च अदालतमा त्यस्ता मुद्दा वा रिट निवेदन दर्ता गर्न उपयुक्त पहलकदमी लिन र यस अदालत तथा उच्च अदालतहरुमा राज्य वा सरकारको कुनै निकायले अर्को निकाय, विभाग, कार्यालय वा आयोजनालाई विपक्षी बनाई मुद्दा वा रिट निवेदन दर्ता गर्न ल्याएमा नेपाल सरकारका मुख्य सचिव र प्रदेश मुख्य सचिव मार्फत पहल कदमी भए नभएको र त्यसको प्रभावकारिताको अवस्था हेरेर मात्र दर्ता गर्न भनी मुख्य रजिष्ट्रारको ध्यानाकर्षण गराउन उपयुक्त देखिन्छ।

२२. प्रस्तुत रिट निवेदनको हकमा त्यस्तो अवस्था रहे नरहेको सम्बन्धमा विचार गर्दा एकातिर माथि उल्लेखित अवस्था रहेको भनी प्रस्तुत रिट निवेदकले स्पष्ट आधार र कारण सहित जिकिर लिन सकेको देखिदैन भने अर्कोतिर यस रिट निवेदन संग सम्बन्धित बोलपत्र कार्यान्वयनको अन्तिम चरणमा रहेको अवस्थामा रिट निवेदनको औचित्य नै समाप्त भइसकेको सन्दर्भमा सो सम्बन्धमा थप विचार गरिरहनु पर्ने देखिदैन।

२३. अब, दोश्रो प्रश्न निवेदकको माग बमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा वहसको क्रममा रिट निवेदक तथा प्रत्यर्थीको तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरुले यसै अदालतबाट मिति २०७६।१।४ मा जारी

११.

भएको अन्तरिम आदेशको आधारमा यसै रिट निवेदनसंग सम्बन्धित "Construction of Sathihari, Amo and Pauri River PSC and IPC Railway Bridge at Rautahat" आयोजनाको लागि DORW/337307/MMER/Bridge-01/2075/76 बोलपत्र आह्वान भई उक्त बोलपत्र Rasuwa-Roshan-Mainachuli JV लाई प्राप्त भई हाल उक्त आयोजनाको निर्माण कार्य ९० प्रतिशत भन्दा बढि सम्पन्न भईसकेको र प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भईसकेको भनी उल्लेख गर्नु भएको पाईन्छ। मिसिल संलग्न रेल, मेट्रोरेल तथा मनोरेल विकास आयोजनाको च.न.३१ मिति २०८०।५।१ को पत्रबाट समेत प्रस्तुत रिट निवेदनसंग सम्बन्धित ठेका उक्त आयोजनाबाट ठेकापट्टा तथा सम्झौता भई हाल रेल योजना कार्यालय लालवन्दीबाट कार्यान्वयन भईरहेको र उक्त ठेकाको भौतिक प्रगति ९६ प्रतिशत तथा आर्थिक प्रगति ९० प्रतिशत रहेको भनी उल्लेख भएको पाईन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको मुल विवादको विषयको रूपमा रहेको Construction of Sathihari, Amo and Pauri River PSC and IPC Railway Bridge at Rautahat आयोजनाको निर्माण कार्यको सम्बन्धमा बोलपत्र आह्वान भई बोलपत्र प्रकृया सम्पन्न भई हाल उक्त निर्माण कार्य सम्पन्न हुने अवस्थामा रहेबाट प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भईसकेको पाइयो।

२४. अतः सामान्यतया, नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक नागरिक तथा कुनै कानूनी व्यक्तिहरूको लागि सुनिश्चित गरिएको हक हो। यस्ता मौलिक तथा कानूनी हक राज्यको विरुद्ध नागरिक वा कुनै कानूनी व्यक्तिलाई प्रदान गरिएका आधारभुत अधिकार हुन्। यस्ता हकहरू juristic personality भएका निकाय वाहेक राज्यका निकायहरूलाई प्रदान गरिएको मान्न सक्ने देखिदैन। राज्य तथा राज्यका निकायहरूको काम कर्तव्यबाट नागरिकहरूको मौलिक हकको प्रचलनमा बाधा अवरोध पुग्न गएमा वा उल्लंघन भएमा त्यस्ता हक अधिकारको प्रचलन तथा संरक्षणको लागि नेपालको संविधानको धारा ४६ बमोजिम संवैधानिक उपचारको लागि रिट निवेदन दायर गर्न सक्ने भनि नेपालको संविधानले व्यवस्था गरेको पाइन्छ तर राज्यका निकायहरू बीच उत्पन्न हुने विवाद समाधानको लागि रिट क्षेत्राधिकारको प्रयोग नेपालको संविधानले परिकल्पना गरेको पाइदैन। साथै, राज्य तथा राज्यका निकायहरूको नेपाली नागरिकको सरह मौलिक हक नहुने हुँदा त्यस्ता निकायहरूको मौलिक हक हनन भयो भन्ने जिकिर लिई नेपालको संविधानको धारा

१३३ बमोजिम रिट निवेदन दायर गर्न मिल्ने समेत देखिदैन। प्रस्तुत रिट निवेदनको मुल विवादको विषयको रूपमा रहेको Construction of Sathihari, Amo and Pauri River PSC and IPC Railway Bridge at Rautahat आयोजनाको निर्माण कार्यको सम्बन्धमा बोलपत्र आह्वान भई बोलपत्र प्रकृया सम्पन्न भई हाल उक्त निर्माण कार्य सम्पन्न हुने अवस्थामा रहेबाट प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य समेत समाप्त भैसकेको देखिदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

२५. प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लिखित विषयवस्तुको ध्यानाकर्षणका लागि यस आदेशको प्रति सहित नेपाल सरकारका मुख्य सचिवलाई पत्र लेखि पठाउनु र यस सम्बन्धमा आवश्यक प्रवन्ध गर्नका लागि यस अदालतका मुख्य रजिष्ट्रारलाई समेत यस आदेशको प्रति सहित पत्र लेखी पठाउनु। साथै, प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी यस आदेशलाई विद्युतीय प्रणालीमा प्रविष्ट गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनुहोला।

हरिप्रसाद फुयाल
न्यायाधीश

हरिप्रसाद फुयाल

उक्त रायमा सहमत छु।

न्यायाधीश

बालकृष्ण ढकाल

इजलास अधिकृत:- सुमेधा खनाल (शाखा अधिकृत)

अनुसन्धान सहयोगी:- मेजुमी गुरुङ्ग (शाखा अधिकृत)

यतिष ओझा (ईन्टर्न)

इति संवत् २०८० साल माघ ८ गते रोज २ शुभम्.....।